

ABUL FAZL ALLOMIYNING “OYINIY AKBARIY” ASARI
TARJIMALARINING AYRIM O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI HAQIDA

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10336215>

Nodirbek SALIMBEKOV,

TDSHU erkin izlanuvchisi,

Toshkent, O‘zbekiston

Tel: +998974777122;

Email: salimbekovn@gmail.com

***Annotatsiya.** Ushbu maqola O‘rta Osiyo va Hindiston mintaqalarining tarixiy aloqalarini hamda Boburiylar sulolasining yorqin vakili Akbarshox va Abul Fazl Allomiyning Oyiniy Akbariy tarjimalarining o‘ziga xos jihatlarini ochib berishga qaratilgan. Asarni ingliz tiliga tarjima qilgan Henri Bloxmann va hindiy tiliga tarjima qilgan Shiv Mridulning tarjima yo‘nalishi va mahoratini taxlil qilishdan iborat.*

***Kalit so‘zlar:** Abul Fazl “Oyiniy Akbariy” asari, o‘rta asrdagi Hindiston adabiy jarayonlari, fors tili, tarjima asar, ingliz tiliga tarjima, hindiyga tarjima*

***Аннотация.** Цель данной статьи – раскрыть исторические связи между регионами Средней Азии и Индии, а также уникальные аспекты переводов Айни Акбари Абул Фазла Аллами и видного представителя династии Бабура Акбар Шаха. Он состоит из анализа направления и мастерства перевода Генри Блохмана, переведшего произведение на английский язык, и Шива Мридула, переведшего его на хинди.*

***Ключевые слова:** Айини Акбари Абул Фазла, литературные процессы в средневековой Индии, персидский язык, переводные работы, английский перевод, перевод на хинди.*

***Annotation.** The purpose of this article is to reveal the historical connections between the regions of Central Asia and India, as well as the unique aspects of the translations of Aini Akbari of Abul Fazl Allami and the prominent representative of the Babur dynasty Akbar Shah. It consists of an analysis of the direction and skill of translation by Henry Blochman, who translated the work into English, and Shiv Mridul, who translated it into Hindi.*

***Keyword:** Aini Akbari of Abul Fazl, literary processes in medieval India, Persian language, translation works, English translation, Hindi translation.*

Hindiston va O‘rta Osiyo qadimdan bir biri bilan turli sohalarda o‘zaro uzviy aloqada bo‘lgan. Bunday siyosiy-ijtimoiy va madaniy yo‘nalishlarni manbaalardan bilish mumkin. Bunday o‘zaro bog‘liqlik Boburiylar sulolasi davrida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Jumladan, boburiylar bilan birga O‘rta Osiyo xududidan Hindiston subkontinetiga til, madaniyat, kiyinish uslubi va taomnoma bilan ta‘sir o‘tkazganini ko‘rish mumkin.

Boburiylar sulolasining yorqin vakili Akbarshoh Hindiston tarixida katta ahamiyatga ega bo‘lgan “Oyiniy Akbariy” asarining yozilishida asosiy qahramonlardandir. Akbarshohning vaziri, do‘sti, adib va olim Abulfazl Allomiy “Akbarnoma” va “Oyiniy Akbariy” asarlarining muallifidir. “Akbarnoma” tarixiy asar bo‘lib, u Akbarshohning topshirig‘iga ko‘ra, 1589-1601-yillarda yozilgan. Abul-Fazl ibn Muborak qalamiga mansub. Unda XVI asrda Boburiylar saltanatini boshqargan buyuk imperator Akbar hukmronligi davri to‘liq bayon etilgan. Ushbu asar Boburiylar davrining siyosiy, madaniy va ijtimoiy jihatlari haqida bebaho tushunchalarni beradi.

Abulfazl Allomiy ikkita yirik asar muallifidir. Birinchisi uch kitobdan iborat “Akbarnoma” asaridir. Birinchi jildda Akbarning tug‘ilishi, uning shajarasi hikoya qilinadi. Bobur, Xumoyun davrida Afg‘oniston va shimoliy Hindistonda yuz bergan siyosiy vaziyat tasvirlanadi. Uchinchi jild “Oyiniy Akbariy” (Akbar qonunlari) nomi bilan mustaqil asar sifatida mashhur. Muallif vafotidan so‘ng Akbar hukmronligining so‘ngi davrlari yozilmay qolgan [1].

Tarixiy manbalardagi ma‘lumotlarga ko‘ra shu aniq boladiki, asarni ilk hind-oriy tillariga 1855-yilda Sayyid Ahmadhon tomonidan urdu tiliga tarjima qilinadi. Keyingi bosqichlarda asarning 1873-yilda birinchi tarjimadan 18 yil o‘tib ingliz tiliga tarjima qilingani ahamiyatga molik. Tarjima muallifi Bloxmann, asarni faqatgina birinchi jildini tarjima qiladi [2]. Qolgan jildlarini Genri Sallivan Jarret tugatib qo‘ydi. Fikrimizcha, Bloxmann asarni tugallashga ulgurmagan yoki asardagi ba‘zi ma‘lumotlarni muhim deb hisoblamagan. Bloxmannning eslatmalarida imperator Akbar va uning saroyi, Boburiylar imperiyasining ma‘muriyati; tarjimasida esa Abul-Fazlning hayoti bo‘lgan.

Bloxmannning tushuntirishicha, bu ulkan asar imperator Akbarning “ain” (ya‘ni boshqaruv uslubi) ni o‘z ichiga oladi va uning 1590-yildagi hukumatining ma‘muriy va statistik hisobotidir [2]. Akbarning topshirig‘i bilan yaratilgan mazkur ulug‘ asar Hindiston tarixini, xususan, 16-asr oxiri 17-asr boshlaridagi davrni o‘rganishda beqiyos ahamiyatga ega. Unda Akbarshoh hukmronlik qilgan 46 yillik voqealar batafsil qalamga olingan. Bu asar Boburiylar saltanati tarixining qimmatli manbaiga aylandi. Akbar Abulfazlning qobiliyatini yuqori baholardi. Unga

diplomatik vazifalarni ishonib topshirardi. Ma'naviy ishlar bo'yicha podshohning birinchi maslaxatchisi lavozimida xizmat qilardi [3].

Asarning ahamiyatli jihati shundaki, uni yozishda viloyatlardagi davlat xizmatida bo'lgan yoshi ulug' xizmatchilardan saroyga oid biron bir voqea yoki xodisa haqida yozma yoki og'zaki shaklda saroyga eltib berishlari haqida farmonlar yuborildi. Bu ulkan g'oya edi. Ish ko'lamidan Abulfazl arxiv xujjatlarni qidirgan va to'plagan birinchi tarixchi edi [3].

Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, o'rta asrlar Hindiston mintaqasining shimolidagi asosiy boshqaruv elitasi O'rta Osiyodan kelgan turkiy xalqlar bo'lgani va ularning ona tili turkiyda bo'lgani ahamiyatga egadir. Lekin mintaqaning o'sha davr hind tillari uchun arab, fors, turk tillari emas, balki Hindistonda hukmronlik qilgan hukmdorlar tomonidan ishlatilgan sharqiy Eronning yangi fors tili manbaa til bo'lgan degan, konsepsiya muhim ahamiyatga ega [4].

O'tgan yillar davomida "Oiniy Akbariy"ning ko'plab tarjimalari paydo bo'ldi, ularning har biri ushbu ajoyib adabiyotning tushunilishiga va undan foyda olinishiga o'z hissasini qo'shdi. Ushbu maqolada biz "Oiniy Akbariy"ning turli tarjimalarida uchraydigan o'ziga xos xususiyatlarni ko'rib chiqamiz.

"Oiniy Akbariy" asli fors tilida yozilganini va bu adabiy durdona asarning keng ommaga yetib borishida tarjimalar muhim rol o'ynaganini ta'kidlash muhimdir. Tarjimalarning eng avvalini ingliz tiliga XIX asrda boshlanganini inobatga olsak, nemis sharqshunosi va fors tili va adabiyoti professori sifatida tanilgan Bloxmann (1838-yil 8-yanvar – 1878-yil 13-iyul) tarjima qilgan va 1873-yilda nashr etilgan.

Hindiston adabiy muhitidagi ma'lum bir uzulishlardan so'ng asarga e'tiborni ingliz tili mutahassisi tomonidan qaratilgani ahamiyatga egadir. Mintaqaning asosiy tili bo'lgan hindiy tiliga bu asar 1941-yilda Hindistonning Rajasthan shtatida tug'ilgan Shiv Mridul tomonidan ingliz tilidan hindiyga tarjima qilingan va 2020 yilda nashr etilgan.

Tarjimonlar boy va murakkab fors tilini tarjima jarayonida ingliz hamda hind tillarga moslashtirish muammosiga duch kelishdi. Bunda ular tarjimalar asl matnning mohiyatini saqlab qolish va maqsadli o'quvchilar uchun ravshanlik va oson o'qishni ta'minlash o'rtasidagi muvozanatni saqlashga intilganlar.

Boburiylar imperiyasi murakkab va madaniy jihatdan xilma-xil bo'lgan va "Oiniy Akbariy" ning tarixiy kontekstini har tomonlama tushunish juda muhimdir. Tarjimonlar ko'pincha matnni batafsil izohlar va tarixiy ma'lumotlarni taqdim etuvchi kirish bo'limlari bilan to'ldirishgan. Ushbu qo'shimchalar o'quvchilarga voqealar, madaniy amaliyotlar va siyosiy dinamikaning ahamiyatini tushunishga yordam beradi. Shu bilan birga ularda Boburiylar davri haqidagi umumiy tushunchalarini oshiradi.

“Oyiniy Akbariy” besh kitobga bo‘lingan bo‘lib, imperator Akbar hukmronligi davrining turli jihatlarini qamrab oladi. Tarjimonlar maqsadli tilda izchil hikoyani taqdim etishda asl asarning tarkibiy yaxlitligini saqlab qolish muammosiga duch kelishadi. Ular boblar, bo‘limlar va sarlavhalarning tashkil etilishini saqlab qolishga intiladi, tarjima qilingan nusxa asl matnning mantiqiy oqimini aks ettiradi.

Tarixiy manbalar Akbar epoxasi turli madaniyatlarning bir biri bilan uyg‘unlashgani ta’kidlaydi. “Oyiniy Akbariy” asari bu xilma-xillikni o‘zida aks ettiradi. Tarjimonlar asl matnda mavjud bo‘lgan madaniyatlararo murojaatlar, idiomalar va metaforalarning nozik tomonlarini bilishlari hamda forsiydan tarjima qilinganda o‘sha jummalarni ma’no jihatdan aniq yetkazib berishlari kerak. Bloxmann fors tili mutaxasisi bo‘lganligi tufayli tarjima unga qiyin bo‘lmaganligi, lekin ingliz tilidan hindiyga tarjima qilgan Shiv Mridul o‘zining 73 yoshida asarni tarjimasiga bel bog‘lagani e’tiborga molikdir. U Abul Fazl foydalangan tilni oddiy odamlarning tili bo‘lmagnini, asarda so‘zlar va sintaksislarni ajoyib usulda qo‘llanganidan muallif o‘tkir qalam sohibi ekanligini ta’kidlaydi va fors tili mutaxasisi bo‘lgan Zulfiqor Muhammadga yordami uchun minadorchilik bildiradi [5].

Izlanishlar davomida Hindiston milliy arxivida saqlanayotgan ushbu nodir asarning asl nusxasi bilan tanishishga muvaffaq bo‘lindi. Asarning hozirgi holati va arxiv hodimlarining asarga bo‘lgan hurmati tahsinga sazavordir. Ushbu safar davomida asarni hindiyga tarjima qilgan olim Shiv Mridul bilan uchrashuvni alohida ta’kidlash lozim. Negaki muallif Hindiston tarixida asosiy va muhim o‘rinda turuvchi imperator Akbar haqida ma’lumot beruvchi adabiyotlar juda kam va hindiy tilida o‘quvchilarga yetkazish uning asosiy maqsadi ekanligini ta’kidladi.

Tarixiy matnlarni sharhlash, ayniqsa, murakkab mavzular va mafkuralarni ko‘rib chiqishda qiyin vazifa bo‘lishi mumkin. “Oyiniy Akbariy” tarjimonlari ko‘pincha noaniq havolalarni oydinlashtirish, tarixiy voqealarni batafsil bayon qilish yoki muallif niyatini yoritish maqsadida tushuntirish yozuvlari va izohlar beradilar. Ushbu izohlar matn va uning mazmunini chuqurroq tushunishga yordam beradi, tarjima qilingan variantni yanada kengroq va qiziqarli qiladi. Tarjimonlar tarjima jarayonida tarjimaga qilinmaydigan realiyalar, ya’ni ularni asl nomi bilan beradilar, ba’zi so‘zlarni izohlash orqali o‘sha so‘z yoki ibora haqida kengroq tushunchalarni beradilar [5].

Ushbu bebaho tarixiy hujjatni keng ommaga yetkazishda “Oyiniy Akbariy” tarjimalari hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Tarjimon forsiydan tarjima qilganda ba’zi so‘zlar va jummalarni tarjima qilishga qiynaldilar, negaki o‘sha davr adabiyotida forsiyda ijod qilish adabiyotning cho‘qqisni zabt etgan kishilar bilan teng edi. Shu sababli tarjimada madaniyatlararo sezgirlik va izohlar orqali o‘quvchilarga

imperator Akbar hukmronligi davridagi maftunkor dunyoni o‘rganishga keng imkon beradi. Shu bilan birga Shiv Mridul aytganidek, asl matn forsiydan ingliz tiliga hamda ingliz tili orqali hindiyga tarjima qilinganda, asosiy matn va hindiydagi ma’nolarini saqlab qolishga harakat qilingan [5].

“Ayn i Akbari” Markaziy Osiyo va Hindistonni bog‘lovchi ko‘prik vazifasini o‘tovchi va bu davrda yuzaga kelgan madaniyatlar, an’analar va g‘oyalar uyg‘unligini namoyish etuvchi asardir. Asarda Boburiylar imperiyasining turli jihatlari, jumladan uning boshqaruvi, ijtimoiy tuzilishi, iqtisodiy siyosati va madaniy amaliyoti ochib berilgan. Unda o‘zining inklyuziv va ilg‘or yondashuvi bilan mashhur bo‘lgan imperator Akbar tomonidan amalga oshirilgan boshqaruv va siyosat haqida har tomonlama tushuncha beradi.

Xulosa qilib aytganda, “Ain i Akbari” Boburiylar davridagi O‘rta Osiyo va Hindiston o‘rtasidagi dinamik munosabatlarga bir nazar tashlaydi. Bu Boburiylar imperiyasini shakllantirgan madaniy, intellektual va siyosiy aloqalarning isboti bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu tarixiy matn Markaziy Osiyo va Hindiston an’analarining uyg‘unligini tushunish uchun qimmatli manba bo‘lib, mintaqaning boy va rang-barang merosini qadrlashimizga hissa qo‘shadi.

Ko‘proq tarjimalar paydo bo‘lib borar ekan, bu tarjimonlarning “Oyiniy Akbariy” tarkibidagi bilimlarni saqlash va tarqatishdagi sa’y-harakatlarini e’tirof etish va qadrlash zarur. Ushbu tarjimalar vaqt va madaniyatlar o‘rtasidagi ko‘prik bo‘lib xizmat qiladi, bu o‘quvchilarga Boburiylar davrini o‘rganish va Hindiston tarixidagi eng muhim davrlardan birini chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Ushbu asarni tarjima orqali keng ommaga yetkazish juda katta ahamiyatga egadir. Negaki bu asar O‘rta Osiyo va Hindiston bilan siyosiy va madaniyatlararo bog‘liqlikni ko‘rsatadi. Ikki madaniyatning keng ko‘lamda yoyilgani va buning natijasida zamonaviy mintaqalarning o‘zaro uyg‘unlashganini kuzatish mumkin. Qolaversa, mazkur asar orqali buyuk davlat arbobi asl kelib chiqishi turkiylardan hisoblanib, Hindiston tarixida o‘chmas iz qoldirgan Akbarshohning hayoti, tarixi, falsafasi, madaniyatga qo‘shgan katta xissasi haqida batafsil ma’lumot beruvchi shoh asar ekanligini alohida ta’kidlash lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES):

- [1] – O‘zbekiston milliy entsiklopediyasi, T., 2002, 1-tom.
- [2] – Blochmann, H. (tr.) (1927, qayta nashr 1993). Abul-Fazl Allomiy “Ayn-i Akbariy”, jild. I, Kalkutta: Osiyo jamiyati, so‘zboshi (birinchi nashr).
- [3] – История Индии в средние века, Москва, 1968.

- [4] – Шаматов А.Н Очерки исторической лексикологии хинди и урду XV-начала XVII вв. “Мусульманская” лексика и южный хиндустани Т., 1990.
[5] – Aini Akbari Shiv Mridul, 1-4 kitob, Dehli 2020.

